

STOCKHOLMS UNIVERSITET
INSTITUTIONEN FÖR LINGVISTIK

FORSKNING OM TECKENSPRÅK III

1979

Brita Bergman

DÖVAS TECKENSPRÅK - EN INLEDNING

INNEHÅLL *

	sid
Svenska teckenspråkets ställning idag	1
Teckenspråket och svenskan	8
Att skriva om teckenspråk	17
Ett visuellt språk	26
Litteraturförteckning	40

Rapporten är utarbetad inom forskningsprojektet Dövas teckenspråk, finansierat av Riksbankens Jubileumsfond (RJF 76/32). Vetenskaplig ledare för projektet är prof Bengt Sigurd, Lund.

* I samband med andra tryckningen (maj 1981) har rättelser av några referenser gjorts. Ett par noter har också lagts till. Ytterligare rättelser vi tredje tryckningen (nov 1982).

SVENSKA TECKENSPRÅKETS STÄLLNING IDAG

Dövas teckenspråk är ett minoritetsspråk och ett lågstatusspråk. Den minoritet som använder teckenspråket består av såväl döva och hörselskadade som hörande. Hur stor den teckenspråkskunniga gruppen är finns det emellertid inte några uppgifter på, inte heller på antalet döva och gravt hörselskadade, som rimligtvis utgör större delen av den tecknande gruppen. Sveriges dövas riksförbund (SDR) uppskattar antalet döva till ca 8 000, dvs ungefär en promille av befolkningen. Skolöverstyrelsen (SÖ) anger i sin utredning angående behov och utbildning av (teckenspråks-)tolkar endast 5 000 (SÖ, 1978).

Alla döva kan emellertid inte teckenspråket och några använder det av olika skäl inte. De som inte kan teckna lever vanligtvis utan kontakt med andra döva och har som regel inte gått i dövskola.

För de flesta döva är teckenspråket inte modersmålet i den meningen att det är föräldrarnas språk som man som barn lärt sig i kommunikationen med dem. Det har sin förklaring i att ca 95 % av alla döva barn har hörande föräldrar. Det innebär för språkets del att vi har en annan kontinuitet i dess överförande mellan generationerna än vi kan se hos svenskan, då döva i allmänhet lärt sig teckenspråket av skolkamrater och således först i 7-årsåldern. En allmänt utbredd uppfattning är att äldre skolkamrater och då särskilt barn till döva föräldrar spelat en viktig roll som teckenspråksförmedlare till nybörjarna i dövskolan.

För de ca 5 % döva som har döva föräldrar kan däremot teckenspråket sägas vara modersmålet. De har som barn levt i en teckenspråkig

miljö med möjligheter att träffa också andra döva (än föräldrarna) i olika åldrar. I skolorna har däremot vuxna döva varit sällsynta; de som alltså i kraft av att de använder teckenspråket sinsemellan och med eleverna skulle kunnat utgöra språkliga förebilder, inte minst viktigt med tanke på den stora gruppen vars föräldrar inte behärskar teckenspråket. - Även om många lärare idag använder teckenspråk i någon form, eller enbart s k stödtecken, finns inget formellt krav om tvåspråkighet hos lärarna. Teckenspråkskunskaper är inte heller en merit vid intagningen till speciallärarutbildningen.

Som man kan sluta sig till av de ovan anförda siffrorna är det vanligare att döva själva får hörande barn än döva. Det finns därmed en grupp hörande för vilken teckenspråket kan bli det första språket eller där inlärnigen av det sker ungefär parallellt med svenskinlärnigen. Hörande tvåspråkiga barn fungerar ibland som tolkar till föräldrarna, och många av de nu yrkesverksamma teckenspråkstolkarna har rekryterats från den här gruppen.

Att vara hörande barn till döva föräldrar medför dock ingen garanti för att man skall bli aktivt eller ens passivt teckenspråkig eftersom alla döva inte tecknar till sina hörande barn. Orsakerna till detta förhållande kan vara olika men en förklaring finns naturligtvis att söka i att teckenspråket har låg status, jämfört med den hörande majoritetens språk, svenskan. Man kan anta att föräldrarnas negativa syn på teckenspråket präglats redan under uppväxttiden, något som dövskolan medverkat till, bl a genom att teckenspråket inte accepterats som officiellt undervisningsspråk. Man väljer sedan mer eller mindre omedvetet att använda tal till sina hörande barn, vilket ju är praktiskt många gånger, men försätter sig därmed i den situationen att barnen svarar med talspråk som man själv måste avläsa på munnen.

I det här sammanhanget skall också nämnas den förändring som började i mitten på förra decenniet och som innebär att hörande föräldrar i allt större utsträckning börjar lära sig teckna. Påpekas

bör dock att dessa inte lärt sig dövas teckenspråk utan tecknad svenska, ett delvis konstruerat och svenskanpassat sätt att teckna*). Det senare skiljer sig så mycket från det genuina teckenspråket att den som endast behärskar tecknad svenska inte förstår dövas teckenspråk (Bergman, 1977).

I studieförbundens teckenspråkscirklar deltog under 1977 ca 5 000 personer (SÖ, 1978). Dessa cirklar kallas vanligen bara "Teckenspråk" eller ibland "Kontakt med tecken" efter en TRU-produktion vars tryckta undervisningsmaterial man då använder. Vilket språk som lärs ut avgörs av cirkelledaren. Nybörjare undervisas vanligtvis i tecknad svenska men kan så småningom i den mån ledaren kan dövas teckenspråk också lära vissa frekventa tecken och fraser som döva använder och som inte ingår i tecknad svenska. Uppskattningsvis - och lågt räknat - ägnas 90 - 95 % av kurserna åt tecknad svenska. Den ständigt ökande gruppen hörande som lär sig teckenspråk, och som därigenom medverkar till att allt fler döva barn lär sig teckna betydligt tidigare än förut, bidrar alltså ändå inte till någon nämnvärd ökning av den grupp som använder dövas teckenspråk.

I likhet med andra etniska eller språkliga minoriteter har man nu under de allra senaste åren inom den döva gruppen börjat inse värdet av den egna kulturen och det egna språket och att kräva rätten till dessa. Dessa ideér kommer särskilt tydligt till uttryck i dövmedvetanderörelsen där just teckenspråket blivit en av de centrala frågorna. Där har man bl a tagit till sin uppgift att försöka vända synen på teckenspråket hos döva själva. En av de allvarligaste aspekterna av lågstatusförhållandet är ju att de människor som använder språket också själva omfattar den språksynen.

Kravet om att teckenspråket skall betraktas som ett språk jämställt med svenskan är en ny företeelse som vinner gehör allt mer.

*) Ett framgångsrikt försök att undervisa hörande föräldrar till döva barn i dövas teckenspråk har tidigare redovisats i denna rapportserie (Ulfsparré, 1978).

Så har t ex SDR i samband med en intern skolkonferens intagit följande ståndpunkt:

"Det är inte tillräckligt att skolan accepterar teckenspråkig kommunikation utan man skall också aktivt verka för att teckenspråket används och behandlas med samma respekt som svenska språket." (Rapport från SDR:s skolkonferens, 1978).

Citatet visar tydligt på en förändrad inställning i språkfrågan då man tidigare under 70-talet istället har förordat tecknad svenska.

Från myndigheternas sida har intresset för teckenspråket varit mycket begränsat. Också här gäller slutet av 60-talet som en vändpunkt då SÖ, delvis i samarbete med SDR, gav ut teckenlexikonet "Teckenspråk för döva" (1968). Tre år senare bildades en arbetsgrupp kring frågan om teckenspråkets plats i dövundervisningen. På gruppens initiativ startades det första språkvetenskapliga forskningsprojektet om teckenspråk i Sverige (tecknad svenska) och dessutom instiftades 1974 på gruppens inrådan SÖ:s teckenspråksnämnd. Ytterligare ett SÖ-finansierat teckenspråksprojekt har sedan startats: Tidig språklig kognitiv utveckling hos döva och gravt hörselskadade (se exv nr I och II i denna rapportserie).

I det här sammanhanget förtjänar också Sveriges Radio-TV och Utbildningsradion (tidigare TRU) att nämnas. Det teckenspråk man fört fram i såväl barn- och ungdomsprogram som i teckenspråkskurser har visserligen varit tecknad svenska, men t ex serien "Upp med händerna" producerad av Gunnel Linde (SR) var publikmässigt en stor framgång. Dessa program har en mycket stor betydelse, kanske inte som förmedlare av teckenspråkskunskaper i första hand, men väl som attitydförändrare. Speciellt unga människor uppfattar idag teckenspråk som något spännande och roligt (hög status?), något som på lång sikt kan medverka till att ändra synen inte bara på teckenspråket i sig utan även på de döva människor som använder det.

Under 1978 har en förändring kunnat iakttagas i TV:s tecken-

språksprogram så till vida att också dövas teckenspråk använts. Då den teckenspråkskunniga gruppen är så liten har svenskt tal åtföljt de tecknade sekvenserna och hörande får på så sätt en simultan översättning. Detta är ett steg i rätt riktning och får man bara upp ögonen för de unika, konstnärliga kvaliteérna hos språket kommer TV att kunna medverka till att dövas teckenspråk betraktas med tillbörlig respekt.

Dövas egen organisation SDR har naturligtvis inte varit överksam under det senaste tiotalet år, som i jämförelse med tiden föregott många bevis för ett tilltagande intresse för teckenspråk. Mycket av förändringarna är i själva verket sent komna resultat av SDR:s långa kamp för teckenspråkets erkännande. Ett mycket påtagligt resultat är t ex inrättandet av en folkhögskola för döva där lärare och elever använder teckenspråk i någon av dess former. Efter nio års verksamhet blev Västansviks folkhögskola utanför Leksand, där också SDR har sitt förbunds kontor, självständig 1 juli 1978. Till skolan är knuten utbildning av teckenspråkstolkare liksom de eftertraktade veckokurserna i teckenspråk som ges för hörande några gånger om året. Vid dessa kurser finns numera möjlighet att välja i vilket teckenspråk man önskar få undervisning; majoriteten deltagare föredrar dövas teckenspråk framför tecknad svenska.

Ett annat resultat av SDR:s verksamhet på teckenspråksområdet är utgivandet av "Teckenordbok" (1971) vars 2:a och betydligt utökade upplaga kom 1978, då med titeln "Teckenboken". Dessa teckenböcker har ett uttalat normativt syfte och bör snarare betraktas som lexika för tecknad svenska än för dövas teckenspråk.

Det nordiska samarbetet på teckenspråksområdet har däremot varit oförändrat aktivt under 70-talet vilket de årligen återkommande nordiska teckenspråksseminarierna vittnar om. Planerna på ett gemensamt nordiskt teckenspråk kan spåras tillbaka till 1900-talets början då den "Första nordiska dövstumkongressen i Köpenhamn" (1907) beslöt att ge ut en gemensam nordisk teckenbok.

Någon sådan blev aldrig färdigställd, men beslutet fick som följd att såväl Finland som Sverige fick sina första nationella teckenböcker (Hirn, 1910-16; Österberg 1916).

Vid de nordiska teckenspråksseminarierna arbetade man i det första skedet på att försöka enas om gemensamma tecken, trots att det redan i varje land existerade allmänt använda tecken. Det gällde t ex så pass vanliga företeelser som tecken för färger eller namn på veckodagar och månader. Man övergick därefter till att arbeta med listor över ord från olika (skol-)ämnesområden för att hjälpa varandra att skapa teckenmotsvarigheter när sådana saknades. För svenskt vidkommande gäller att endast ett fåtal av dessa tecken fått någon nämnvärd spridning och att de som tagits i bruk snarast förekommer i tecknad svenska. Tanken på ett gemensamt teckenförråd överges nu tills vidare och seminariet 1978 kom istället att koncentreras kring frågor rörande teckenspråksundervisning. Ett gemensamt problem är bristen på lämpligt undervisningsmaterial då de flesta kurserna endast har tillgång till tryckt material men inte film eller video vilket är en förutsättning för återgivning av dövas genuina teckenspråk.

Som redan påpekats är svenska teckenspråket inte bara en liten grupps språk utan dessutom ett språk med låg status. Det öppna förtrycket av språket har försvunnit och såvitt vi vet förekommer det inte numera att barn förbjuds att teckna, något som många döva kan berätta om var vanligt under 50-talet. Ett relativt effektivt och praktiserat sätt att idag hindra döva barn från att lära sig teckenspråket, hittar vi i det förfarande som kallas individualintegrering och som innebär att barnet placeras i en klass med enbart hörande elever.

Till lågstatusbilden hör också för teckenspråkets del att det saknar skrift, att det inte är officiellt undervisningsspråk och att det inte används inom det högre utbildningsväsendet.*Läromedel på teckenspråk saknas.

* Kommentrar vid andra tryckningen, 1981: Vårterminen -80 började Stockholms universitet erbjuda kurser för grupper med enbart döva studerande där undervisningen sker på teckenspråk (hittills i ämnena lingvistik, teckenspråk och svenska som främmande språk).

Dessa ovan uppräknade faktorer verkar hämmande för språkets utveckling, då teckenspråket på så sätt används i begränsade sammanhang i jämförelse med svenska språket, något som avspeglas i att teckenförrådet är bristfälligt inom många fackområden. Det finns dock inget som tyder på att teckenspråket i sig utmärks av begränsningar när det gäller möjligheterna att utvidga teckenförrådet. I själva verket skapas ständigt nya tecken i och med att ett verkligt behov av dem uppstår. På Manillaskolan i Stockholm har jag nyligen sett tecken för hamburgare, rullbräda och punkare. Från ett helt annat område kan nämnas att det nu finns tecken för lingvistik, institution, grammatik, syntax, fonetik, visuell och auditiv perception osv, vilket är helt naturligt nu när teckenspråksforskning kommit igång.

Språk utvecklas genom användning. Det bästa stödet för teckenspråket idag vore därför att det accepterades som undervisningsspråk så att det kom att användas i kunskapsförmedlingen. Tecken skapas i första hand i verkliga kommunikationssituationer, när det finns ett konkret behov av att förmedla ett visst tankeinnehåll. Där ger språkanvändaren prov på sin kreativa förmåga och språkets livskraft.

TECKENSPRÅKET OCH SVENSKAN

Kultur och språk är intimt förknippade med varandra. Att studera en viss kultur utan att samtidigt lära sig språket som används där eller att lära ett språk utan att samtidigt få viss kännedom om den kultur det används i förefaller omöjligt.

Det svenska teckenspråket används av människor som lever i det svenska samhället och som dessutom i varierande grad är tvåspråkiga. Liksom svenska språket och svenska kulturen förutsätter och ständigt påverkar varandra, kan vi också iakttaga hur dessa i sin tur påverkar teckenspråket. Hos de enskilda tecknen blir denna påverkan särskilt tydlig och vi hittar den både i teckenformen och hos betydelsen.

Ofta är det vi kallar för naturligt och det som helt omedvetet tas för självklart, något som går tillbaka på en kulturellt betingad konvention, som gör det naturliga naturligt här, men kanske inte i andra kulturer. Ett belysande exempel på detta är t ex att vi finner det helt naturligt att i teckenform åskådliggöra eller visualisera framtid med en rörelse framåt och förfluten tid med en rörelse bakåt (över axeln). Detta överensstämmer med hur vi här har lärt oss att uppfatta tiden och hur svenska språket uttrycker det med just prepositionerna "framåt" och "bakåt" i tiden. Svenskan använder också "före" och "efter" i fråga om tid, ett förhållande som i illustrationer och diagram vanligen visualiseras med vänster-högerkontrasten, så även i svenska teckenspråket (och andra västerländska teckenspråk; Schlesinger & Namir 1978). Oavsett vilket av dessa synsätt vi anlägger på tidens utsträckning kan vi se att båda ligger i horisontalplanet. Men att tänka sig tiden som en rörelse i just dessa riktningar är inte något naturgivet utan en konventionell och kulturellt betingad uppfattning. Som jämförelse kan Kina nämnas där man refererar till framtid som nedåt och till förfluten tid som uppåt och åtminstone i detta fall har tidaxeln lodrät. Här kan fö nämnas att i antikens Grekland tänkte man sig tidsförloppet precis tvärtom mot vad vi gör här i

nutida Sverige. Detta "förklarades" med att det förflutna är något man kan se (=framåt), medan framtiden, den kommande tiden, är fördold för människan (=bakåt).

Att kulturen kan påverka teckenbildningen hittar vi bestickande exempel på i det teckenförråd som används av en döv man på en ö i Polynesien (Kuschel, 1973). Eftersom den kultur han lever i är främmande för oss har vi i det fallet kanske något lättare att inse kulturens inflytande eftersom vi inte delar de konventioner eller företeelser som återspeglas i såväl tecknens form som deras betydelse. Tecknet som avbildas i figur 1 (se nästa sida) har en form som är motiverad av referenten och tecknets betydelse är enligt Kuschel helt uppenbar för icke-teckenspråkskunniga i den kulturen. Det betecknar syskon av olika kön, alltså syster:brorrelationen, något som vi saknar både ord och tecken för. Teckenformen är motiverad av den konvention enligt vilken bror och syster efter puberteten inte bör vara tillsammans ensamma - om de möts på en stig går flickan in bland träden och låter pojken passera.

För att få en bättre förståelse för det intrikata samspelet mellan språk och kultur skulle det vara värdefullt med en jämförande studie av flera såväl kulturellt näraliggande som avlägsna teckenspråk. - Det låter sig emellertid inte göras ännu (se dock Woodwards artikel "All in the family: Kinship lexicalisation across sign languages", 1978), då teckenspråksforskningen fortfarande är mycket ung och det är endast i några få länder den alls kommit igång. - Detta är relevant även för frågan om i vilken utsträckning de nationella teckenspråken är internationellt användbara och i vilken mån de låter sig anpassas till varandra i olika samtalssituationer. Under förutsättning att alla teckenspråk är präglade av den kultur de används i, med avseende på både vad man har tecken för och teckenformernas eventuella motivering kan man anta att ju "längre avstånd" mellan kulturerna desto större blir svårigheterna att få till stånd en fungerande kommunikation.*)

*) För en diskussion om teckenspråkens internationella användbarhet se "Cross-cultural communication with foreign signers: fact and fancy" (Battison & Jordan, 1976).

Vi kan anta att exemplen ovan (tiden; bror:syster-relationen) snarare visar på kulturens, än på det av det hörande samhället använda språkets påverkan på teckenbildningen. När det gäller det svenska teckenspråket kan vi också se hur svenskan utövar ett visst inflytande på teckenbildningen såtillvida att svenska ords form i ett par avseenden kan ge upphov till teckenformer.

Lån från svenskan till teckenspråket kan vi inte förvänta i samma bemärkelse som när svenskan lånar från ett annat vokalt språk eftersom teckenspråkets symboler inte produceras med rösten eller uppfattas av hörseln. De låneord som trots det förekommer kommer istället från skriften - den visuellt uppfattade koden för svenska ord - via handalfabetet. Vilket svenskt ord som helst kan på det sättet överföras i en för teckenspråkskommunikation lämplig form. Dessa lån kan vara både tillfälliga och av mer permanent art. Dessutom finns en uppsättning s k bokstaverade tecken, vars ursprung kan ses i handalfabetet men som stiliserats till tecken.*)

I det här sammanhanget kan också nämnas att skriften genom sina interpunktionstecken fått stå som förebild till några manuella tecken i teckenspråket. Som exempel kan nämnas citationstecknet där båda händerna samtidigt med respektive pek- och långfingrar anger varsitt citationstecken. På liknande sätt kan pekfingerarna ses rita upp två parenteser samtidigt. De här båda tecknen har samma funktion i teckenspråket som i skriften, dvs de refererar inte i första hand till de grafiska symbolerna utan används på samma sätt. Detta kan jämföras med hur talspråket använder uttrycken "inom parentes sagt", "sätta punkt för" osv.

När svenskan lånar in ett nytt ord i samband med att en ny företeelse introduceras kan beteckningen för denna övertas, såsom i "skate-board" eller vi kan använda ett översättningslån. "Skate" betyder visserligen inte rulla men principen för bildningen av

*) Handalfabetet och de bokstaverade tecknen behandlas separat i en kommande videorapport.

- Bergman, B & L-Å Wikström (1981): Svenska handalfabetet och bokstaverade tecken. Videogram I med tryckt supplement.

"rullbräda" är densamma som vid översättningslån när man tar motsvarande svenska ord och, som i det här fallet, gör en sammansättning av dem. Sammansättningar i teckenspråket bildade genom översättningslån från svenskan förefaller vara mycket vanliga. En gissning här är att de flesta tecknen som är sammansatta är komna via svenskan medan det genuint teckenspråkliga sättet att bilda tecken normalt leder till enkla, icke-sammansatta, tecken.

Vid de förut nämnda nordiska teckenspråksseminarierna har det vokala språkets betydelse för teckenbildningen ibland blivit särskilt tydlig i kontrasten mellan de nordiska språken å ena sidan och finskan å den andra. Det har t ex förekommit att Sverige, Norge, Danmark i respektive talade språk haft icke-sammansatta, ofta besläktade, ord och där motsvarande tecken varit enkla, medan Finland visat upp en för oss andra fullständigt godtycklig sammansättning av två tecken. Förklaringen har då varit att finskan där har ett sammansatt ord.

Bärbeteckningar i det svenska teckenspråket ger en god illustration av hur svenskan kan ge upphov till teckenbildningar. BLÅ/BÅR och BJÖRN/BÄR*) tecknas med sammansatta tecken bildade genom översättning av de i svenska ordet ingående sammansättningsleden. Det enkla tecknet BÄR i vars form en relativt liten kulform anges hittar vi också i tecknen k r u s/BÄR och k ö r s/BÄR. De ord de är bildade efter är inte vanliga sammansättningar (av fria morfem) och några teckenmotsvarigheter till "krus-" och "körs-" finns inte, varför de mycket riktigt bokstaveras. Ord bilderna hallon, smultron och lingon låter sig inte lika lätt översättas till teckenform och bokstaveras i regel. Ett tecken LINGON förekommer dock, som liksom BÄR går tillbaka på en liten rund form. - Hur hade tecknet för lingon sett ut om de på svenska kallats "rödbär"?

Nu skall inte exemplen ovan tolkas som att detta är en genomgå-

*) Versaler används här för att symbolisera tecken; små bokstäver med mellanslag anger ord som bokstaveras med handalfabetet. / skiljer sammansättningsleden åt i sammansatta tecken.

ende tendens, nämligen att om svenskan har ett sammansatt ord skapar teckenspråket motsvarande översättningssammansättning. Men i tecknen som refererar till bär blir svenskpåverkan särskilt tydlig och kan förklaras med hänvisning till tecknens referenter. Det väsentliga ur teckenspråkets synvinkel är att dessa bär har ungefär samma storlek, samma form, äts eller plockas på likartat sätt vilket gör att man inte osökt hittar särskiljande egenskaper hos dem som man kan ta fasta på i teckenbildningen om man önskar få enkla tecken vars form är motiverad, direkt eller indirekt, av bären ifråga. Av den anledningen kan man i bär-exemplen ha tagit stöd från svenskan vid teckenbildningen.

Den svenska ordbilden har avsatt spår på ytterligare ett sätt i teckenbildningen, vilket KATRINEHOLM, BRYNÄS och SUPPLEANT får illustrera. De har uppstått genom att likhet mellan svenska ordformer har utnyttjats och har i dessa och andra fall lett till att teckenhomonymer skapats. Teckenhomonymer innebär alltså att tecken har samma form men olika betydelser. Den likhet hos ordformerna som påverkat teckenbildningen behöver inte vara fullständig, det kan räcka med exv en gemensam stavelse eller annan ljudsekvens. Det är fallet i KATRINEHOLM som är teckenhomonym med KATT. Att Katrineholm i teckenspråket tecknas på samma sätt som katt kan nämligen förklaras med hänvisning till just formlikheten i de svenska orden - betydelsemässigt är ju varken orden eller tecknen besläktade. På likartat sätt kan vi se hur Brynäs och näsa kommit att ha samma teckenform i teckenspråket. Ishockeylaget och kroppsdelen har inte något gemensamt annat än att de ordformer som refererar till dessa företeelser på svenska har viss likhet, något som alltså teckenspråket utnyttjat när tecknet BRYNÄS skapats. BRYNÄS och NÄSA har samma teckenform: pekfingeret etablerar kontakt med nästippen (två gånger).

I SUPPLEANT slutligen, har man liksom i KATRINEHOLM, utgått från de första elementen i det svenska ordet. SUPPLEANT är densamma som hos det tecken som har sin närmaste svenska översättning i SUP, -A, (SPRIT). Det utförs genom att tummens yttersida stöts mot hakan några gånger, en form som troligen går tillbaka på en

imitation av hur ett glas eller en flaska förs till munnen. Den teckenformen används även för att beteckna SYSTEMET och i sammansättningen SYSTEM/BOLAG. Att den betydelsen också finns är i och för sig oberoende av svenska språket, då det bara är fråga om en utvidgning av betydelsen till att gälla även det ställe där varan inhandlas. - En parallell till denna bildningstyp finns också i svenska även om den kanske ännu inte vunnit inträde i skriftspråket, i ordpar som fika:fiket, sjuk:sjukan, psyke:psyket och där det sista ordet i varje par betecknar lokal eller inrättning av något slag. - Att däremot system även i bemärkelsen spel-system (i bridgesammanhang t ex) har samma teckenform är det återigen svenskans homonymer som har bidragit till.

Med formlikhet hos svenska ord kan i det här sammanhanget också avses att orden har identisk eller likartad munavläsebild. Hur ordet eller någon del av det ser ut på munnen har antagligen betydelse för de ovan nämnda tecknens bildning, men i än högre grad i fallet VIRGINSKA skolan. Avläsebilderna på Virgin och viking är mycket lika och namnet på skolan är i teckenspråket homonymt med VIKING. En annan skola, också den i Örebro, tecknas genom en sammansättning av tecknet RIK och BERG, men heter på svenska Risbergska.

Teckenhomonymer i allmänhet och dessa svenskpåverkade i synnerhet verkar ofta stötande på hörande nybörjare i teckenspråk, som gärna argumenterar för (eller försöker förklara) att sup och suppleant eller Virgin och viking inte hör ihop och därför inte kan ha samma teckenform. Det är i och för sig ett förståeligt påpekande men är inte helt relevant i det här sammanhanget. Även dessa tecken är en del av teckenspråket, de är konventionella symboler på samma sätt som andra tecken, även om de för den som kan svenska verkar lite överraskande och lätt avslöjar sitt ursprung.

Till sist en kommentar: vi har nu sett några olika exempel på hur teckenspråket påverkas av svenska språket, eller uttryckt på ett annat sätt, hur teckenspråket har förmåga att i teckenbildningen utnyttja olika typer av lån. Det kan diskuteras om denna mottag-

lighet skall betraktas som en styrka eller svaghet, men att teckenspråket delar denna egenskap med svenska språket är odis-
kutabelt. Svenskan som i sin tur är ett litet språk har under år-
hundraden lånat från de stora s k kulturspråken såsom latinet,
tyskan, franskan och befinner sig nu i en period när engelskan
och de internationella orden har det största inflytandet. De ord
som nämndes på sidan 7 (lingvistik, institution osv) är alla
exempel på sådana främmande ord. Det förekommer även att svenska
teckenspråket lånar från andra teckenspråk, men här har vi uppe-
hållit oss vid svenskans inflytande dels därför att det är det
språk som teckenspråket är mest påverkat av, dels därför att det
är särskilt intressant att se hur även ett vokalt språk kan ge
upphov till symboler i ett tecknat språk.

En annan aspekt av teckenspråkets förhållande till svenskan är
att de människor som kan teckenspråket också kan svenska, om än
i mycket varierande utsträckning. Döva kan ha synnerligen be-
gränsade kunskaper i svenska, liksom hörande kan uppvisa avse-
värda brister i teckenspråk, men såväl hörande som döva kan också
vara helt tvåspråkiga. Det bör dock påpekas att det finns en på-
taglig skillnad i villkoren för talspråksanvändningen mellan döva
och hörande, då ju döva s a s är bättre talare än lyssnare. For-
muleringen kan tyckas väl cynisk men hörande förefaller ibland
ha svårt att förstå att den som avläser talat språk är försatt i
en helt annan situation än den hörande mottagare som lyssnar till
det.

Kunskaper i båda språken, om än ofullständiga, är en av förut-
sättningarna för ytterligare ett förhållande mellan teckenspråket
och svenskan, nämligen det samtidiga användandet av de båda språ-
ken. Nu skall omedelbart understrykas att det bara är fråga om en
skenbart samtidig användning. Man kan i och för sig tänka sig att
det är möjligt att producera ett tecknat och ett talat språk sam-
tidigt, då tecken- och talproduktion använder olika organ (även
för perceptionen), men det går inte att producera två språk sam-
tidigt. Vad man däremot kan göra, är att kombinera olika element
ur språken med likartat innehåll, så att när händerna gör ett

tecken kan munnen samtidigt forma ett svenskt ord med motsvarande betydelse.

Att man i någon mening kan teckna samtidigt som man talar är det förhållande som möjliggjort uppkomsten av de talspråksanpassade teckenspråken av typ tecknad svenska (Bergman, 1977) eller Signed English och de andra amerikanska varianterna Seeing Essential English, Visual English och Signing Exact English (se närmare diskussion av dem, Bornstein, 1973). De kännetecknas alla av principen att varje uttalat ord och vissa frekventa grammatiska morfem skall åtföljas av ett manuellt utfört tecken.

Nu finns ju i tecknad svenska en medveten strävan till svenskanpassning men det förekommer också mer spontant använda och individuellt varierade kombinationer av tal och tecken, för vilka ingen annan svensk beteckning finns än just "tala och teckna samtidigt".*) I den kombinationen av de två uttryckssätten producerar man talad svenska utan större avvikelser från vanligt talspråk medan talet beledsagas av tecken. Det blir då inte ett fullt teckenspråk eftersom den svenska meningsbyggnaden dominerar och tecknen följer på varandra enligt svenskans satsbildningsregler.

Den här friare, icke-normerade kombinationen av element från båda språken kan resultera i olika varianter (Woodward, 1973, talar om ett kontinuum av talspråkspåverkade teckenspråksformer) där några är nära teckenspråket, andra närmare svenskan. Man kan dessutom se hur kombinationerna varierar, inte bara från person till person, utan också hos samma individ beroende på samtalspartner och samtalsämne.

Likaväl som vi har tecknad svenska, som är den mest extrema kombinationen av språken på svenskans villkor, med tecknen fjärmade från sin naturliga användning, så skulle vi kunna tänka oss som den andra ytterligheten "talat teckenspråk". Det skulle innebära

*) I England kallas det sättet att kombinera språken tecknad engelska (Signed English) vilket inte skall förväxlas med den ovan nämnda amerikanska normerade talspråksanpassade Signed English. England har dock ett sådant konstruerat teckenspråk som efter sina upphovsmän kallas Paget-Gorman-systemet.

att man under tecknandet samtidigt uttalade svenska ettordsöversättningar av tecknen vilket skulle kunna resultera i märkliga ordsammanställningar av typen "haft igår bio jag". Lika besynnerlig som en sådan "svensk" sats förefaller oss, lika avvikande från teckenspråket är tecknad svenska, men med den skillnaden att döva är mer vana att se teckenspråket rådbråkat enligt svenskt mönster, än vad hörande är att uppleva talat (eller skrivet) teckenspråk. Det finns en betydligt större tolerans gentemot tecknad svenska hos döva än mot "talat teckenspråk" hos hörande.

Det här avsnittet om teckenspråket och svenskan har handlat mest om olika slags svenskinflytande på teckenspråket, alltifrån teckenbildningen till individuella variationer som möjliggörs av tvåspråkigheten och den samtidiga användningen av språken. Frågan kanske inte infinner sig helt spontant men kan ändå ställas: förekommer det någon ömsesidig påverkan så att även svenskan uppvisar påverkan eller lån från teckenspråket? Att något sådant skulle ha skett finns emellertid inga belägg för. Däremot kan man ibland iakttaga vissa tillfälliga lån hos tvåspråkiga individer, t ex hos teckenspråkstolkare som inom gruppen har en skämtsam yrkesjargong där man leker med språken och använder "talat teckenspråk". Men därifrån till att gälla även när man talar med andra utanför gruppen som inte alls kan teckna är steget mycket långt. Ännu längre är det till att lån från teckenspråket skulle tas upp i svenska språket så att även icke-teckenspråkskunniga skulle använda dem. Som en jämförelse kan nämnas att vissa översättningslån från teckenspråk till talat språk antas ha förekommit hos nordamerikanska indianer, men då gällde det alltså en hörande kultur där både talat och tecknat språk användes (Taylor, 1978).

ATT SKRIVA OM TECKENSPRÅK

Det tidigare anförda exemplet HAFT IGÅR BIO JAG är som läsaren omedelbart inser inte svenska. Mindre uppenbart är kanske att det inte heller är ett exempel på teckenspråk. Det är dock inte så man tecknar ty man tecknar inte (skrivna eller talade) svenska ord. Inte heller tecknar man "jag var på bio igår" ty det är i sin tur bara den svenska översättningen av den teckenspråkssats som ordräckan HAFT IGÅR BIO JAG avser att symbolisera. Hur detta påstående ser ut på teckenspråk låter sig inte återges här, endast vid direktkontakt med mottagaren eller med film och video kan det demonstreras tillfredsställande. Vi kan däremot se exemplet ovan som en illustration av hur svårt det f n är att behandla teckenspråk i skriftliga framställningar och det är några synpunkter på det problemet som skall tas upp här.*)

Om man kunde förutsätta att läsaren kunde teckenspråket och om det fanns ett skriftsystem för teckenspråk skulle situationen vara helt annorlunda ur den skrivandes synvinkel. Men hur skriver man om teckenspråk när dessa villkor inte är uppfyllda? Hur kan man diskutera olika tecken, fraser eller hela satser när det saknas möjligheter att återge dem i en skriftlig framställning? De här svårigheterna är bekanta för alla som arbetar med teckenspråksbeskrivning och drabbar såväl lexikografen som forskaren och den som sammanställer undervisningsmaterial. Trots detta skrivs numera en hel del om teckenspråk och författarna försöker på olika sätt att lösa dessa "praktiska" problem. Det som intresserar oss här är alltså inte de teoretiska frågor som analys och beskrivning av tecknens form och betydelse väcker och som ju ofta är själva forskningsuppgiften, utan s a s steget innan detta, nämligen hur man rätt och slätt refererar till tecken i löpande text utan att ha en färdig analys.

*) Om det finns svårigheter med att skriva om teckenspråk, så förefaller det ännu svårare att skriva om svårigheterna med att skriva om teckenspråk. Att jag trots det ändå vill diskutera frågorna här beror på att jag föreställer mig att en del missuppfattningar om teckenspråket och svenskan kan ha uppstått och fortfarande uppstår på grund av dessa problem.

En språksymbol dvs ett ord eller ett tecken är en kombination av en form och en betydelse. Ett sätt att beskriva tecknets form i skriftliga framställningar är genom avbildningar av tecknen. Illustrationerna, fotografier eller teckningar, tas normalt inte in i löpande text utan återfinns i särskilda figurer. Ett undantag är dock de amerikanska barnböckerna där text och teckenillustrationer används parallellt (fig 2. sid 19) vilket låter sig göras i och med att det är ett engelskanpassat sätt att teckna, "Signed English", som avses.

Ett mellanting mellan avbildning och skriftsystem finner vi i de formåtergivningar som använder sig av notationssystem som ursprungligen använts för koreografnotation (Cohen et al, 1977; Sutton, 1977). Båda dessa system har som sitt syfte att så detaljerat som möjligt beskriva formen, dvs de kroppsdelar och deras rörelser som deltar i tecknets utförande, men går inte tillbaka på någon analys av tecknets språkliga struktur.

Ett ofta använt förfarande är att beskriva tecknets form i ord, såsom exv "höger hand med handflatan inåt förs nedåt mitt på bröstet". Ett annat exempel kan vara "höger hand gör skrivande rörelser i luften" som dock inte är tillräckligt exakt för att man skall kunna utföra tecknet. En sådan beskrivning säger ändå något om formen då man kan förstå teckenformens motivering och vilka rörelser som imiteras i tecknets artikulation - det betyder "penna". Den här sortens formbeskrivning ses vanligen i löpande text men kan också förekomma i teckenböcker som inte utnyttjar bilder (Ordbok över de dövas åtbördsspråk, 1960).

Analogt med fonematiska (jfr alfabetiska) skriftsystem för vokala språk finns ett kirematiskt skriftsystem för det amerikanska teckenspråket. Det bygger på en analys av teckenstrukturen och varje skriftsymbol symboliserar ett distinkt element (kirem) vilket gör teckenformen härledbar från skriften. Systemet introducerades 1960 av W.C. Stokoe och används exv i ett amerikanskt teckenlexikon (Stokoe et al, 1965). Ett liknande sätt att skriva tecken finns för tecknad svenska (Bergman, 1977) varifrån exemplet i figur 3c (sid 20) är hämtat.

Fig 2. Från Goldilocks and the Three Bears in Signed English (Bornstein et al, 1975).

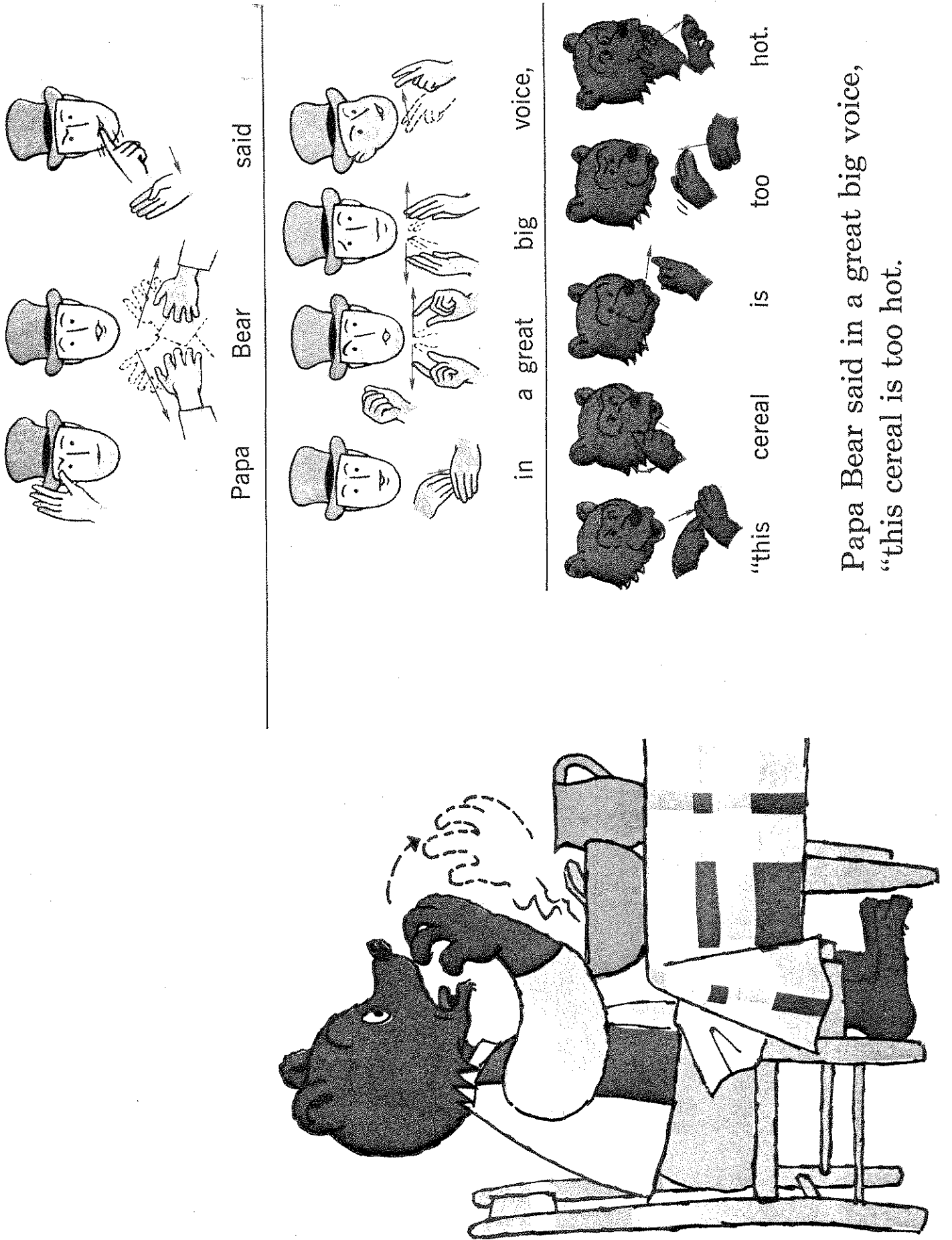
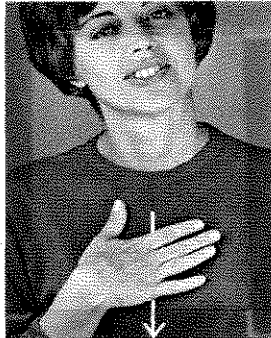

Fig 3. Exempel på några olika sätt att ange teckens form. Alla fyra exemplen här återger samma tecken.

- a) Beskrivning med hjälp av illustration.
 Bilden från Teckenboken, 1978.

"höger hand med handflatan inåt
 förs nedåt mitt på bröstet"

- b) Beskrivning i ord.

[] J ← ↓

- c) Tecknet i skriven form.
 Skriften här är från Tecknad svenska
 (Bergman, 1977).

RIGHT					Chest	LEFT					
ua.	fa.	pa.	1	2		3	4	5	ua.	fa.	pa.
					oh						

- d) Beskrivning med hjälp av ett (omarbetat)
 notationssystem för koreografi.
 Exemplet från Cohen et al, 1977.

I figur 3 beskrivs ett och samma tecken på fyra av de förekommande sätten att ange teckenformer. Den läsare som kan svenska teckenspråket inser säkert vilket tecken som avses men för den som inte kan teckna säger dessa beskrivningar inget om tecknet utöver själva formen. Betydelsen är ju inte angiven på något sätt vilket den måste vara om man skall känna till tecknet som helhet.

Hur beskrivs då betydelsen? Vi bortser från de teoretiska komplikationerna när det gäller betydelsebeskrivning och håller oss kvar på en praktisk vardagsnivå. Vi kan då urskilja en typ av beskrivning eller förklaring som inte använder sig av språk. Symboler med konkreta referenter kan man ju peka på; man kan imitera rörelser eller med gester ange former och konturer. Att på detta sätt åskådliggöra symbolernas innehåll är man i regel hänvisad till när det inte finns något gemensamt språk att tillgå - det kan gälla svenskundervisning av invandrare, eller av döva när teckenspråk inte används.

Den andra typen av betydelsebeskrivning använder sig däremot av språk och då förekommer i huvudsak två olika tillvägagångssätt. Det ena är att betydelsen ringas in med hjälp av synonymer, motsatser eller mer eller mindre omständliga förklaringar av betydelsen eller de företeelser som ordet refererar till. Det andra är att exempel ges på hur ordet används, genom att det sätts in i olika meningar, kanske kompletterat av att en situation eller kontext beskrivs i vilken det skulle vara naturligt att använda dessa satser. Självfallet är man sällan medveten om hur man gör i en konkret situation och flera olika förklaringsätt används i kombination.

Det är ingen principiell skillnad mellan att på svenska förklara svenska ords betydelse eller att på teckenspråk ange teckens betydelse. Men när man nu i skrift vill beskriva betydelser hos tecken på det här enkla sättet stöter vi omedelbart på problem. Vi kan ju inte skriva teckensynonymerna, än mindre fraser eller hela satser som exempel på tecknens användning - det är ju just det som är vårt problem här! I skriftliga framställningar är man

därför hänvisad till att använda översättning till det språk man skriver på vilket medför att man drabbas av alla de problem som översättning mellan två språk innebär. Man tar normalt det eller de ord vars betydelse ligger närmast tecknets men dessa låter sig svårligen sättas in i användningsexempel.

Därmed är vi tillbaka till den fråga som ställdes inledningsvis och svaret är att det vanligaste sättet att referera till (obs! ej beskriva) tecken i skrift är att använda ett-ords-översättningar. Enligt en tämligen spridd konvention skrivs de med versaler för att markera att det är tecknet och inte ordet som avses.

Ord bör dock betraktas som i det närmaste godtyckliga symboler för tecknen. Av skriften framgår självfallet inte formen hos tecknet, men många gånger är inte heller betydelsen särskilt noggrant angiven. Det finns t ex två olika tecken som båda har sin närmaste motsvarighet i svenska ordet flicka. Det ena används i betydelsen liten flicka, barn, och det andra syftar på äldre flicka, flicka i tonåren. Det betyder att det finns mer information i respektive tecken än i ordet flicka, eftersom en ungefärlig ålders(-storleks-)angivelse ingår i tecknets betydelse. Ordet flicka å andra sidan kan dessutom referera till flickvän, sällskap, något som ovannämnda tecken inte gör. För den senare betydelsen använder teckenspråket ett tredje tecken som vanligtvis översätts med svenska kvinna. - För att gardera sig mot missvisande ett-ords-översättningar ser man ibland författare använda en slags sammansättningar där man försöker fånga något mer av tecknets betydelse (se exv citatet på sid 24).

Risken med ett-ords-översättningarna är att den läsare som inte kan teckna leds att tro att betydelsen är densamma som hos det använda ordet. Frågan är därför om det är lämpligt att använda det här skrivsättet då det kan vara svårt att frigöra sig från kunskaperna om ordet, kunskaper av typen ordets betydelse, dess ordklassstillhörighet, böjningsmönster, användning. Det tecken som ordet avser att symbolisera är ju en symbol i ett helt annat språk, en enhet i en annan struktur och kan då helt naturligt

skilja sig i flera avseenden från ordet.

Inte heller för den som kan teckna är översättningar alltid väl fungerande beteckningar för tecknen. Även om de svenska orden antyder tecknens betydelse kan inte den teckenspråskunnige med säkerhet sluta sig till vilken teckenform (och därmed till vilket tecken) som åsyftas i fall som SKRATTA, DÖV, LITEN eller OLIKA. Det beror på att för vart och ett av dessa ord gäller att de är lämpliga översättningar till 3, 4 skilda "SKRATTA"-tecken, "DÖV"-tecken osv.

De tecken som ovan översatts med verbet 'skratta' låter sig även översättas med substantivet 'skratt'. Det visar på ytterligare en komplikation vid översättning, nämligen att man många gånger måste välja mellan former från olika ordklasser. Tecken kan dock inte sägas ha ordklasstillhörighet, de tillhör teckenklasser.

När nu dessa svenska ord som avser att referera till tecken, men vilkas betydelse och användning kanske endast till viss del överensstämmer med tecknets, kombineras till "satsen", skapas alltså märkliga exempel av typen HAFT IGÅR BIO JAG^{*)}). I just det här exemplet kan man relativt lätt sluta sig till vad den tecknade meningen betyder, men därutöver lär vi oss inte mer om tecken-satsen än att den tydligen består av fyra tecken använda i en viss ordning. (På svenska skulle samma innehåll uttryckas med satsen "jag var på bio igår".) Förekomsten av sådana skrivna ordkombinationer, och kanske i ännu högre grad av att ord kan uttalas samtidigt som tecken produceras, kan vara bidragande orsaker till en del missuppfattningar om teckenspråk. Om inte teckenspråksyttranden kunde representeras på det sättet, skulle då uppfattningen att teckenspråket är förkortad eller telegramliknande svenska ha uppstått? - Om 'HAFT IGÅR BIO JAG' ersattes med 'HAD YESTERDAY CINEMA I' vilken slutsats skulle då dras?

I inledningen till A new dictionary of sign language (Cohen et

*) Jfr titeln på en artikel om teckenspråkssyntax: YOU ME DOWNTOWN MOVIE FUN? (Tervoort, 1968).

al, 1977) finns ett färskt exempel på hur just engelska ord och ordsammansättningar används för att återge ett tecknat avsnitt, "excerpt from a typical sign monologue". Det förtjänar att återges i sin helhet:

"... week money loan debt loan loan much. First-of-month already pay-all that's-it. Week coming membership-fee cash-down exactly! (Hey hey look at-me!). Elections soon before-long. Five-months five soon five-months elections new. Who membership-fee no?..."

Författarna ger ingen engelsk översättning och försöker inte heller på annat sätt att beskriva betydelsen. Avsnittet kommenteras däremot, bl a på följande sätt:

"In addition to repetitiveness, the preceding quotation also illustrates the telegraphic style of sign language. The grammatical cement one expects to find in spoken language is largely lacking; there are no inflections (see, however, section 1.11) - this fact is clearly brought out in the English transcription - and there is a relative dearth of function words."

Av citatet att döma verkar författarna inte själva vara helt klara över komplikationerna med det skrivsätt de använder. De påstår t ex att det framgår av den engelska transkriptionen att tecknen saknar böjningsändelser. Det framgår inte. Vad som framgår är att de engelska orden i transkriptionen inte är böjda - med undantag av några pluralformer. Avser de att återspegla teckenböjningar? Det står också att läsa att det är en relativ brist på funktionsord, men sådana saknas normalt alltid i tecknade språk vars symboler är tecken och inte ord. Om man här avser bristen på funktionsord i den engelska transkriptionen så säger det i alla fall mer om själva transkriptionen än om teckenspråket. Hade man använt sig av en verklig översättning till engelska skulle funktionsorden kommit med eftersom de ju är en del av engelskan.

Värdet av sådana transkriptioner kan ifrågasättas. Förmodligen fungerar de egentligen bara för den som själv gjort transkriptionen, alltså för den som sett den tecknade originaltexten,

som man med transkriptionens hjälp då lätt kan dra sig till minnes. Det är emellertid knappt någon tvekan om, att sådana transkriptioner utan kommentar gör mer skada än nytta, särskilt med tanke på de läsare som inte kan teckna. Transkriptionen ovan ger ju ett mycket förvirrat intryck och kan lätt leda till förhastade slutsatser om språkets natur.

I avvaktan på att beskrivnings- och representationsproblemen får sin lösning måste vi acceptera att referera till tecken och möjligen även tecknade satser på det otillfredsställande sätt som diskuterats här. Det kommer alltså, om än i mycket begränsad omfattning att användas i det följande men läsaren ombeds ha de synpunkter som framförts här i åtanke.

Till sist en kommentar. Lösningen på problemet med att skriva om teckenspråk finns egentligen redan idag om man utnyttjar film- och videotekniken. Man kan då "skriva" direkt på teckenspråk, genom att man på teckenspråk berättar om teckenspråk. Det har dessutom den fördelen att man kommer ifrån översättningsproblemen. Det man kan vinna i klarhet vid ett sådant framställningssätt uppväger dock knappast det faktum att "läsekretsen" minimeras. Det finns förstås också den möjligheten att göra en kompromiss på svenska språkets villkor och att tala och teckna samtidigt och på så sätt öka mottagargruppen.

låga förekomsten av ljud. Eftersom så få företeelser i vår omvärld är ljud, eller utmärks av ljud, blir auditiva språksymboler med nödvändighet arbiträra till sin form och därmed också konventionella. - De enda tänkbara undantagen utgörs av de onomatopoetiska (ljudhärmande) orden. Därutöver förekommer också en del ljudillustrationer i barns lekar och berättelser, som är delvis konventionaliserade imitationer, men som inte lyder under det vokala språkets fonotaktiska regler.

När det gäller ett visuellt uppfattat språk kan vi däremot ha anledning att förvänta oss motiverade, ikoniska symboler. Det beror på att mängden visuellt percipierbara företeelser är större än mängden auditivt uppfattbara; att det så att säga finns fler bilder för ögat än för örat att utgå från vid symbolutformningen.

Ett inom språkvetenskapen allmänt accepterat kriterium på mänskliga språks symboler är arbiträriteten (se exv Hockett & Altman, 1968), vilket är rimligt när man grundar sina påståenden om språk på studier av vokala språk. Förmodligen hade formens arbiträritet inte kommit att betraktas som lika självklar om flertalet studerade språk varit visuella och inte, som nu är fallet, auditiva.

Termen ikonisk förefaller ha använts endast för att beskriva tecknens form men dess användning kan med fördel utvidgas till att beteckna också vissa aspekter av teckenspråkets syntax. Tecknen kan förekomma i ett ikoniskt arrangemang i förhållande till den verklighet de beskriver. De kan alltså placeras ut i samma inbördes relation som deras referenter tänks ha eller har haft i den situation om vilken man talar.

Att de drag som tagits upp i det föregående (simultanitet, rörelse, spatialitet och ikonicitet) utmärker tecknat språk mer än talat, menar vi alltså kan relateras till, och delvis förklaras av samspelet mellan perceptions- och produktionssättet. Denna insikt är förhållandevis ny och har ännu inte avsatt nämnvärda spår inom forskningen eller i beskrivningen av tecknat

låga förekomsten av ljud. Eftersom så få företeelser i vår omvärld är ljud, eller utmärks av ljud, blir auditiva språksymboler med nödvändighet arbiträra till sin form och därmed också konventionella. - De enda tänkbara undantagen utgörs av de onomatopoetiska (ljudhärmande) orden. Därutöver förekommer också en del ljudillustrationer i barns lekar och berättelser, som är delvis konventionaliserade imitationer, men som inte lyder under det vokala språkets fonotaktiska regler.

När det gäller ett visuellt uppfattat språk kan vi däremot ha anledning att förvänta oss motiverade, ikoniska symboler. Det beror på att mängden visuellt perciperbara företeelser är större än mängden auditivt uppfattbara; att det så att säga finns fler bilder för ögat än för örat att utgå från vid symbolutformningen.

Ett inom språkvetenskapen allmänt accepterat kriterium på mänskliga språks symboler är arbiträriteten (se exv Hockett & Altman, 1968), vilket är rimligt när man grundar sina påståenden om språk på studier av vokala språk. Förmodligen hade formens arbiträritet inte kommit att betraktas som lika självklar om flertalet studerade språk varit visuella och inte, som nu är fallet, auditiva.

Termen ikonisk förefaller ha använts endast för att beskriva tecknens form men dess användning kan med fördel utvidgas till att beteckna också vissa aspekter av teckenspråkets syntax. Tecknen kan förekomma i ett ikoniskt arrangemang i förhållande till den verklighet de beskriver. De kan alltså placeras ut i samma inbördes relation som deras referenter tänks ha eller har haft i den situation om vilken man talar.

Att de drag som tagits upp i det föregående (simultanitet, rörelse, spatialitet och ikonicitet) utmärker tecknat språk mer än talat, menar vi alltså kan relateras till, och delvis förklaras av samspelet mellan perceptions- och produktionssättet. Denna insikt är förhållandevis ny och har ännu inte avsatt nämnvärda spår inom forskningen eller i beskrivningen av tecknat

språk. I det här avseendet finns dock en intressant skillnad mellan den äldre teckenspråkslitteraturen och den modernare. Med äldre avses här tiden fram till och med 1920-talet och med modern menas från och med 1960-talet.

I den äldre litteraturen kan man se att stor vikt lagts vid det bildmässiga och åskådliga hos tecknat språk. De äldre skrifterna utmärks ofta av en påfallande fascination av språket och framställningen kan ibland vara utomordentligt åskådlig, vilket indirekt bidrar till att framhäva språkets visuella karaktär.

Det ikoniska draget och motiveringen bakom tecknens form har uppenbarligen intresserat författarna. Litteraturen uppvisar ett flertal klassifikationer av tecken (Skavlan, 1875; Reuschert, 1909; Jørgensen, 1910; Wundt, 1911) där en återkommande indelning finns i motiverade och arbiträra tecken, inte sällan refererat till som naturliga och konventionella. Det är de förra som lockat till närmare studium och som klassificerats i ett varierande stort antal teckenklasser. Dessa klasser ska inte förväxlas med ordklasserna i beskrivningen av vokala språk. Teckenklasserna har inte relaterats till den syntaktiska beskrivningen och man förefaller inte ha tänkt sig att de har någon direkt språklig, grammatisk relevans.

I den äldre litteraturen återfinns också en del observationer av de olika teckenspråkens syntaxregler där ofta naturligheten framhävs som det främsta kännetecknet: "Det gaelder om at komma Naturen saa naer som muligt..." Citatet är hämtat från det fortfarande läsvärda avsnittet om det danska teckenspråkets satsbildning ("ordføjningslaere") i J. Jørgensens "Tegnsproget, dets vaesen og dets grammatik" (1910), som enligt författaren själv delvis bygger på R. Valades och C. Oehlweins arbeten (1854 resp 1884).

Under de följande decennierna, dvs från och med 1920-talet och framåt, publiceras påfallande lite litteratur om teckenspråk.

Teckenspråk, eller åtbördsspråk, nämns visserligen i den pedagogiska litteraturen, men då diskuteras främst dess eventuella roll i dövundervisningen, medan språket i sig knappast ägnas något utrymme alls. Bristen på nytillkomna verk om själva språket under den här perioden avspeglar hur teckenspråket tillbakapressades, något som också belyses av utgivningen av teckenböcker, dvs lexika. I Norden ser vi hur de finska teckenhäftena från 1910-1916 (Hirn) får vänta på sin efterföljare till 1965; den svenska från 1916 (Österberg) till 1960 och den danska teckenboken från 1926 ersätts först 1967.

Som årtalen för teckenböckernas utgivning visar finns det ett glapp på ca 40 år och vi ser att 1960-talet är det årtionde när återhämtningen börjar. Den tidpunkten stämmer också bra för det begynnande lingvistiska intresset för teckenspråk och framväxten av det som kan kallas den moderna litteraturen om teckenspråk.

I de första artiklarna som dyker upp redan i mitten av 50-talet anknyter man emellertid inte till den äldre traditionen. Det som nu intresserar författarna är visserligen också tecknets form, men här med en helt annan inriktning, nämligen frågan om den dubbla artikulationen. "Sign language analysis: One level or two?" är rubriken på en artikel av C.F. Voegelin (IJAL, 1958). La Mont West, den förres elev, behandlar också frågan i sin opublicerade avhandling ("The sign language, an analysis", 1960) som dock i likhet med ytterligare några artiklar om samma problem behandlar indianteckenspråk (Ljung, 1965; Kakumasu, 1968). Men samma år som Wests avhandling kom, gavs den första moderna monografin om ett dövteckenspråk ut: "Sign language structure: An outline of the visual communication systems of the American deaf" (Stokoe, 1960). Där visar författaren att en analys av tecknen i termer av minsta betydelseskiljande enheter är möjlig, alltså en teckenspråkets "fonemanalys".

Intresset för den dubbla artikulationen har delvis sin förklaring i den då förhärskande strukturalistiska lingvistikens in-

riktning, men det framgår av Stokoes förord (1960) att det fanns ytterligare en orsak. Han säger där försiktigtvis att hans skrift erbjuder "solid evidence that the sign language of the American deaf, unlike such secondary systems as writing and speechreading, has a language-like nature and function." På grund av allmänt spridda vanföreställningar om detta kommunikationsmedels natur var Stokoe alltså tvungen att argumentera för att även teckenspråk är språk. Han använde sig därvid bl a av den ytlikhet hans analys hade visat på mellan talade och tecknade språks symboler: den dubbla artikulationen.

Senare under 60-talet påverkades naturligtvis teckenspråksforskningen av den generativa språkteorin, vilket bidrog till att teckenspråkets syntax studerades (McCall, 1965; Woodward i Stokoe, 1972). I en artikel av I.M. Schlesinger (1971) finns t ex en diskussion om språkliga universalier, där författaren med stöd i observationer av det israeliska teckenspråket, anser sig ha anledning att ifrågasätta teorin om en universell basstruktur (Chomsky, 1965). - För en diskussion av olika språkmodellens användbarhet för teckenspråksanalysen, se Stokoe, 1972.

Till sist skall här också nämnas att vi under 1970-talets senare hälft kunnat iakttaga hur intresset för det unika hos tecknat språk kommit tillbaka. Insikten om produktions- och perceptions-sättets betydelse för språkets struktur förefaller nu leda till ett mer förutsättningslöst - och fruktbart - studium av tecknat språk. Trots att teckenspråksforskningen är mycket ung kan alltså redan en nyorientering skönjas. Detta framkom tydligt vid det första internationella symposiet om teckenspråk, som hölls i Stockholm 1979, liksom vid en konferens i Köpenhamn senare samma år.*) Det kommer också till uttryck i några av de senast utgivna

*) "Stockholm 1979, International Symposium on Sign Language Research" (10-16 juni) arrangerades av teckenspråksgruppen vid Sthlms univ., institutionen för lingvistik, med ekonomiskt stöd från Allmänna arvsfonden genom Sveriges dövas riksförbund, Riksbankens Jubileumsfond och Skolöverstyrelsen.

Köpenhamnskonferensen (21-29 aug) var ett s k "NATO Advanced Study Institute" (finansierat av NATO) med rubriken "Recent developments in language and cognition: Sign language research".

böckerna om teckenspråk: On the Other Hand, New Perspectives on American Sign Language (Friedman, 1977); Lexical Borrowing in American Sign Language (Battison, 1978); The Signs of Language (Klima & Bellugi, 1979) - verk som vi har anledning att återkomma till i kommande rapporter från forskningen om det svenska teckenspråket.

LITTERATURFÖRTECKNING

- Ahlgren, I. & Bergman, B. & Ozolins, B. & Ulfsparré, U. & L-Å Wikström (1978): Dövas språkbruk, del I (videogram). SDR, Leksand.
- Argyle, M. (1975): Bodily communication. Methuen & Co Ltd, London.
- Baker, C. (1977): Regulators and turn-taking in American sign language discourse i Friedman, L. (utg) On the other hand. Academic Press, Inc, New York.
- Battison, R. & Jordan, K. (1976): Cross-cultural communication with foreign signers: fact and fancy. Sign language studies, nr 10, sid 53-68.
- Battison, R. (1978): Lexical borrowing in American sign language. Linstock Press, Silver Spring, Maryland.
- Barnebøker med tegnsprog, utg Aschehoug & Co (W. Nygaard) A/s, Oslo. "Hei"-serien (1975); "Thomas"-serien (1977).
- Bergman, B. (1977): Tecknad svenska. Utbildningsforskning, nr 28. LiberLäromedel/Utbildningsförlaget, Stockholm.
- Bergman, B. (1978): On motivated signs in the Swedish sign language. Studia linguistica, vol 32, nr 1-2, sid 9-17.
- Bergman, B. (1980): On localisation in the Swedish sign language. I Ahlgren, I & B Bergman (utg) Papers from the first international symposium on sign language research, SDR, Leksand.
- Bergman, B. & L-Å Wikström (1981): Svenska handalfabetet och bokstaverade tecken. Forskning om teckenspråk, videogram nr I. Inst för lingvistik, Sthlms universitet.
- Bornstein, H. (1973): A description of some current sign systems designed to represent English. American annals of the deaf, vol 118, juni.
- Bornstein, H., Kannapell, B.M., Saulnier, K.L., Hamilton, L.B., Roy, H.L. (1972): Goldilocks and the three bears in Signed English. Gallaudet College Press, Washington.
- Chomsky, N. (1965): Aspects of the theory of syntax. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Cohen, E., Namir, L. & Schlesinger, I.M. (1977): A new dictionary of sign language. Mouton, Haag.
- Friedman, L. utg (1977): On the other hand, New perspectives on American sign language. Academic Press, N.Y..
- Frishberg, N. (1975): Arbitrariness and iconicity: historical change in American sign language. Language, vol 51, nr 3, sid 696-719.

- Hirn, D.F. (1910-1916): De dövstummas åtbördsspråk i Finland. Häfte 1-3, Helsingfors.
- Hockett, C.F. & Altmann, S.A. (1968): A note on design features. I Sebeok, T.A. (utg) Animal communication. Bloomington.
- Håndbog i tegnsprog (1967) utg av Danske døves landsforbund, Köpenhamn.
- Jørgensen, J. (1910): Tegnsproget - dets vaesen og dets grammatik. Köpenhamn.
- Kakumasu, J. (1968): Urubú sign language. International Journal of American Linguistics, vol 34, sid 275-281.
- Klima, E. & Bellugi, U. (1979): The signs of language. Harward University Press, Cambridge, Mass.
- Kuschel, R. (1973): The silent inventor: the creation of a sign language by the only deaf-mute on a Polynesian island. Sign language studies, nr 3, sid 1-27.
- Ljung, M. (1965): Principles of a stratificational analysis of the Plains Indian sign language. International Journal of American Linguistics, vol 31, sid 119-127.
- Mandel, M. (1977): Iconic devises in American sign language. I Friedman, L. (utg) On the other hand. Academic Press, New York.
- McCall, E. (1965): A generative grammar of sign. Opublicerad M.A.avh, Univ. of Iowa.
- Oehlwein, C. (1884): Die Natürliche Zeichensprache der Taubstummen. Weimar.
- Ordbok över de dövas åtbördsspråk (1960), utg Kyrkliga nämnden för döva, Stockholm.
- Reuschert, E. (1909): Die Gebärdensprache der Taubstummen. Leipzig.
- Schlesinger, I.M. (1971): The grammar of sign language and the problems of language universals. I Morton, J. (utg) Biological and social factors in psycholinguistics. Logos Press Lth, London.
- Schlesinger, I.M. & Namir, L. utg (1978): Sign language of the deaf, psychological, linguistic, and sociological perspectives. Academic Press, N.Y.
- Siple, P. (1978): Visual constraints for sign language communication. Sign language studies, nr 19, sid 95-110.
- Skavlan, S. (1875): Throndhjems dövstumme-institut. Program udgivet i anledning av institutets 50-aarige bestaaen. Trondheim.

- Skolöverstyrelsen, utg (1978): Plan för utbildning av tolkar för döva, dövblinda, taltolkar samt tolkutbildare. Stockholm.
- Stokoe, W.C. (1960): Sign language structure: an outline of the visual communication systems of the American deaf. Studies in linguistics, Occasional papers nr 8. University of Buffalo, New York. (Omarbetad utgåva 1978).
- Stokoe, W.C. & Casterline, D.C. & Croneberg, C.G. (1965): A dictionary of American sign language on linguistic principles. Gallaudet College Press, Washington.
- Stokoe, W.C. (1972): Semiotics and human sign languages. Mouton, Haag.
- Sutton, V. (1977): Sutton movement shorthand, writing tool for research. The movement shorthand society, Irvine, California.
- Sveriges dövas riksförbund, utg (1978): Rapport från Sveriges dövas riksförbunds skolkonferens på Trundögården den 23-26 januari 1978. Stockholm.
- Taylor, A.R. (1978): Nonverbal communication in aboriginal North America: The Plains Indians sign language. I Umiker-Sebeok, D.J. & Sebeok, T.A. (utg) Aboriginal sign languages of the Americas and Australia, vol 2, Plenum Press, New York.
- Teckenordbok (1971), utg Sveriges dövas riksförbund (red Elsa Fondelius), Borlänge.
- Teckenboken (1978), utg Sveriges dövas riksförbund (red Elsa Fondelius), Leksand.
- Teckenspråk för döva (1968), utg Skolöverstyrelsen (red A.-M. Bjurgate), Stockholm.
- Tegnsprogs-ordbog (1926), utg Døvtstumme-Raadet, Köpenhamn.
- Tervoort, B.M. (1968): You me downtown movie fun? Lingua, vol 21, sid 455-465.
- Ulfsparre, S. (1978): Teaching sign language to hearing parents of deaf children. Forskning om teckenspråk II, institutionen för lingvistik, Stockholms universitet.
- Valade, R. (1854): Essay sur la grammaire du langage naturel des signes. Paris.
- West, La Mont (1960): The sign language, an analysis. Unpublished Ph.D. dissertation in Anthropology, Indiana University, Bloomington.
- Viittomakielen sanakirja. Kuurojen Liitto r.y., 1965.

- Wikström, L.-Å. (1979): Lip movements in the Swedish sign language. Föredrag vid International Symposium on Sign Language Research, Stockholm (opublicerat).
- Voegelin, C.F. (1958): Sign language analysis, one level or two? International Journal of American Linguistics, vol 24, sid 71-77.
- Woodward, J. (1972): A transformational approach to the syntax of American sign language. I Stokoe, 1972.
- Woodward, J. (1973): Language continuum, a different point of view. Sign language studies, nr 2.
- Woodward, J. (1978): All in the family: kinship lexicalisation across sign languages. Sign language studies, nr 19.
- Wundt, W. (1911): Völkerpsychologie. Leipzig.
- Österberg, O. (1916): Teckenspråket. Alfred Persons förlag, Uppsala.

Fig 1. Tecknet refererar till bror:syster-relationen.

Illustrationen är från Rolf Kuschels artikel i Sign Language Studies, nr 3 (1973) som berättar om den ende döve mannen på ön Rennell, Polynesien.